

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 1200

Tasavvufun İnşasında Kurucu Sûfiler

(Hâris El-Muhâsibî ve
Hakim Et-Tirmizî Mukayesesi)

Dr. Kutbeddin AKYÜZ

Yayın Koordinatörü

Murat AYDEMİR

Editör

Prof. Dr. Abdurrezzak TEK

Tashih

Dilek DOĞAN

Kapak Tasarım

Emin BEBEK

İç Tasarım

R. Ahmet AKAY

ISBN: 978-625-428-316-1

1. Baskı, Ağustos 2023, Ankara, 1.000 Adet

© Bütün Yayın Hakları Türkiye Diyanet Vakfı'na aittir.
Bu eser Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık
Ticaret İşletmesi Yönetim Kurulu'nun 28.04.2023
tarih ve 177 sayılı kararıyla uygun görülmüştür.

*Bu eserin ilmi/edebî redaksiyonu İLK SAY Kurulu
marifetiyle yapılmıştır.*

Yayıncı Sertifika No: 48058

Ostim OSB Mh. 1256. Cd. No: 11
Yenimahalle/ANKARA

Tel: 0312 354 91 31 (pbx)

Faks: 0312 354 91 32

e-posta: bilgi@tdv.com.tr

TASAVVUFUN İNŞASINDA KURUCU SÛFÎLER

HÂRİS EL-MUHÂSİBÎ VE HAKÎM ET-TİRMİZÎ MUKAYESESİ

Dr. Kutbeddin AKYÜZ

ÖZGEÇMİŞ

İlkokulu Adana'da bitirdikten sonra Güneydoğu Anadolu'da klasik usulde medrese tahsili gördü. Yörede bulunan birçok âlimden istifade etme imkânı buldu. Suriye'de İslamî ilimler ve Arap Dili alanında eğitim aldı. 2012 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. Yüksek lisansını Yalova Üniversitesinde (2015), doktorasını ise Bursa Uludağ Üniversitesinde (2022) Tasavvuf Ana Bilim Dalı'nda tamamladı. Hâlen, akademik çalışmalarının yanında Bursa'da bir yandan imam-hatiplik bir yandan da müderrislik vazifesini deruhte etmektedir.

İÇİNDEKİLER

■

Kısaltmalar	VII
Ön Söz	IX
Giriş	1
Mukayeseye Konu Olan Sûfler	12
1. Nefis Muhasebesinin Öncüsü: Hâris el-Muhâsibî	12
2. Velâyet Teorisinin Kurucusu: Hakîm et-Tirmizî	15

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHÂSİBÎ VE TİRMİZÎ'YE GÖRE İNSANIN MANEVÎ BOYUTUNUN TEMEL ÖGELERİ VE FONKSİYONLARI

A. Kalp	25
B. Akıl	43
C. Nefis	56

İKİNCİ BÖLÜM

MUHÂSİBÎ VE TİRMİZÎ AÇISINDAN İLİM VE MÂRİFET

A. İlim	75
B. Mârifet	96

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUHÂSİBÎ VE TİRMİZÎ'NİN DEĞERLENDİRMEYE TABİ TUTTUĞU DİĞER KAVRAMLAR

A. Tevekkül	117
B. Zühd	123
C. Tövbe	130

D. Muhabbet	136
E. Mücâhede ve Riyâzet	144
F. Uzlet ve Halvet	153
G. Zikir.....	167
H. Üns ve Kurbet	176
SONUÇ	187
KAYNAKÇA	195

ÖN SÖZ

■

Farklı zaman dilimlerinde ve muhtelif coğrafyalarda yaşamış olan mütefekkirlerin çeşitli konulara dair görüşlerini araştırmak ya da bunlar arasında belli açılardan karşılaştırmalar yapmak, kökleri oldukça eskilere dayanan bir bilimsel faaliyet türü olmakla birlikte son yüzyılda bu yöndeki üretimde ciddi bir artış olduğu bilinmektedir. Çağın getirisi olan imkânların ilgili kaynaklara erişme noktasında sağladığı kolaylık, bu kapsamdaki yayınların artışında etkili olmuştur. Bu hüküm aynıyla tasavvufla ilgili olarak ortaya konulan ürünler için de söz konusudur. Nitekim bu çalışmanın amacı da ilk dönemde yaşamış olan iki öncü mutasavvıfın çeşitli meselelere dair görüşlerini karşılaştırmak ve bunlar üzerinden tasavvufun gelişim çizgisinin belli aşamalarına dair birtakım yargılara ulaşmaktır.

Yaklaşık yarım asır arayla, biri İslâm dünyasının o dönemdeki merkezi olan Bağdat'ta, diğeri ise buraya yaklaşık üç bin kilometre uzaklıktaki Tirmizî'de yaşamış olan bu iki isim arasındaki ilişkinin bütün boyutlarıyla ortaya konması birçok açıdan önem arz etmektedir. Zira her ne kadar kendileri "sûfî" ortak kimliğiyle tanınıyor olsalar da söz konusu isimlerin yetiştikleri ortamların kültürel ve mezhepsel şartlarının birbirinden oldukça farklı olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla bütün belirleyici farklılıklara rağmen Muhâsibî ve Tirmizî'nin, öncekinin sonrakini adım adım izlemek suretiyle "tasavvuf" ortak paydasında ne şekilde buluştuklarına dair detayları ortaya çıkarmak ehemmiyet arz etmektedir.

Tasavvufî fikirlerin gelişim seyrininin doğru bir şekilde takibi hemen hemen aynı konular üzerinde birbirini izleyen nesillerde dile getirilen kanaatlerin karşılaştırılmasıyla mümkün olduğundan, Muhâsibî ve Tirmizî'nin kavramsal bazlı mukayesesi özel önemi haizdir. Bunun yanı sıra söz konusu mukayese, belli meselelerde farklı coğrafyalarda geliştirilen

muhtelif yaklaşımların muhtemel gerekçelerini aydınlatma noktasında da ehemmiyet taşımaktadır. Son tahlilde velâyet gibi tasavvufi açıdan merkezî konumdaki bazı hususların sûfiler tarafından etraflıca ele alınmaya başlamasının doğru şekilde tarihlendirilmesi sorunu da böylesi gayretlerle çözüme kavuşturulmuş olacaktır.

Bu ve benzeri gayelerle başlatılan bu çalışma giriş, üç ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte, usul olduğu üzere araştırmamanın konusu, önemi, yöntemi ve kaynakları hakkında bilgi verilmektedir. Birinci bölümde Muhâsibî ve Tirmizî'nin "insan" nazariyesi ele alınmakta, insanın manevi cephesini oluşturan kalp, nefis ve akıl gibi latifelere getirdikleri yorumlar konu edinilmektedir. İkinci bölüm tasavvufi muhitlerin temel meselelerinden olan "ilim" ve "mârifet" konularına tahsis edilmiştir. Üçüncü bölümde ise tasavvufi mertebeler ilgili kavramlar çerçevesinde ele alınmaktadır. Söz konusu bölümlerin her birinin alt başlıklarında önce her iki mütefekkirin ilgili kavramlara dair kanaatleri müstakil olarak işlenmekte, ardından da bunlar arasında karşılaştırmaların yapıldığı başlığa geçilmektedir.

İmkânlar ölçüsünde olabildiğince kuşatıcı bir yaklaşımla mesele ele alınmış olmakla birlikte hemen her çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da belli düzeyde eksikliklerin ve hataların bulunması kaçınılmazdır. Bununla birlikte bilhassa Gazzâlî öncesi tasavvuf düşüncesinin kurucu şahsiyetlerinden ikisi arasında gerçekleştirilmeye çalışılan bu mukayese ile tasavvufi düşüncenin gelişim sürecinin belli bir kesitinin kısmen de olsa aydınlığa kavuşturulacağı umulmaktadır.

Bu çalışmanın konusunun belirlenmesinden tamamlanmasına kadar olan süreçte yardımını esirgemeyen ve araştırmamanın bu aşamaya gelmesi noktasında ciddi emek sarf eden değerli hocalarım Prof. Dr. Salih Çift ve Prof. Dr. Abdurrezzak Tekè, eseri okuyup önerilerde bulunma nezaketi gösteren Doç. Dr. Ahmet Murat Özel, Prof. Dr. Vejdi Bilgin, Doç. Dr. Nurullah Koltaş ve Dr. Serhat Gültaş'a, üzerimde emeği bulunan Prof. Dr. Mustafa Kara ve Prof. Dr. Abdullah Kartal hocalarıma, dost Saadettin Acar'a ve yayınlanmasını deruhte eden TDV Yayınları'na şükran borçlu olduğumu ifade etmek isterim.

Kutbeddin AKYÜZ

Bursa, 2022